

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 821.113.5-93.09 Юстейн Гордер:028.5:159.937

Роксоляна КОХАН

ОНТОЛОГІЯ ЧИТАННЯ: РЕЦЕПЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ДИТИНСТВА

У праці досліджено окремі аспекти моделювання «рецептивного горизонту» в дискурсі літератури про дітей. Із залученням методологічних підходів рецептивної естетики вивчено особливості розгортання художнього світу прози Юстейна Гордера, де у фокусі репрезентації перебуває дитина-підліток. Диференційовано основні типи сприймання твору про дитину (дітей, дитинство), а також визначено деякі особливості у трансформації рецепції та інтерпретації смислу романів та повістей норвезького письменника.

Ключові слова: художній світ, рецепція, інтерпретація, читач, інтенційна ідея.

Дослідження художнього тексту з погляду основних методологічних підходів рецептивної естетики виводить сучасний літературознавчий контекст на нові рівні вивчення літературно-художніх явищ, розширює горизонти сприймання, осмислення та інтерпретації мистецьких явищ. Спираючись на фундаментальні постулати Н. Гартмана, Р. Ингардена, Г.-Р. Яусса, В. Ізера, на теоретичні дослідження у царині «спілкування» читача із художнім твором М. Бахтіна, Ю. Борєва, О. Потебні, І. Франка, О. Білецького, В. Брюховецького, Г. Сивоконя, Р. Гром'яка, В. Смілянської, Г. Клочека, О. Червінської, М. Зубрицької, вважаємо за доцільне звернутися до особливостей сприймання та інтерпретації в просторі літератури про дітей.

Теоретичні визначення понять «дитяча література», «література для дітей», «література про дітей» представлені в дослідженнях М. Славової, О. Папуші, У. Гнідець, В. Кизилової, Б. Салюк, Е. Огар, у численних монографіях, статях, рецензіях на наукові видання. Однак серед інших проблем, пов'язаних із поетологічними аспектами літератури про дітей, особливе місце

належить проблемі окреслення «рецептивного горизонту», визначенню координат художнього часопростору, з'ясуванню специфіки тих процесів, що визначають викладові стратегії цього специфічного «сегмента» літератури.

У контексті вивчення природи художнього явища та способу його адресації, зокрема щодо літератури про дітей проблема вибору читачької стратегії набуває особливого значення. Літературознавчий підхід базується на термінологічному позначенні п'яти основних типів реалізації читання як рецептивного процесу – кожний із них характеризує основні рівні сприймання – асоціативний, адміративний, симпатичний, катарсичний та іронічний [див.: 2, с. 192]. У літературі про дітей можемо виокремити різні рівні читання, тому рецептивний діалог відбувається за кількома типовими моделями психологічної самоідентифікації особи читача, «основними серед них є стратегія щодо: літературного твору, біографічного автора твору, історичного контексту, сучасного актової творення, а також щодо особистісної самотрансформації, яку спричинив твір» [5, с.77].

На переконання Ж.-П. Сартра, «процес письма передбачає процес читання як свій діалектичний корелят, і ці два взаємопов'язані акти вимагають двох різних виконавців. Тільки завдяки об'єднаним зусиллям автора і читача виникає той конкретний та уявний об'єкт, як продукт розумової праці [6, с. 43]». У просторі літератури про дітей таким «продуктом розумової праці» є власне художній текст, який має необхідні передумови для здійснення спочатку рецепції, а згодом – інтерпретації. Особливість процесу сприймання полягає передусім у тому, що результат ціннісно зорієнтованих пошуків автора передбачає наявність не просто адресата, а саме того, котрий аксіоматично визнає та приймає запропоновану йому модель художнього світу. У цьому світі онтологія пошуку істини / сенсу / базових принципів тощо відштовхується від домінанти «дитинства» з усіма необхідними значеннєвими кодами та формальними ознаками. Читач готовий сприймати досить простий сюжет, вирізнити чіткі дихотомічні параметри (здебільшого світ дитинства двоколірний – чорно-білий – в сенсі однозначних тлумачень складних буттєвих категорій). Суб'єктивна, із переважанням дидактичного підходу позиція читача зумовлює

рецептивну стратегію: початок читання асоціюється із наявним всезнанням і розумінням «краще, ніж центральний персонаж» (а це, в основному, дитина різного віку) провідної ідеї твору. Як, скажімо, початок читання повісті Юстейна Гордера «У дзеркалі, у загадці» знайомить із трагічною ситуацією в житті Сесілії Скутбю, виписаної з лікарні як безнадійно хворої. Попереднє рецептивне очікування характеризується смисловою домінантою трагедії, очікуванням близької втрати в родині. Однак весь подальший виклад, що яскраво та барвисто (у буквальному значенні – завдяки щоденникові, вкритому блискітками) презентує історію останніх днів життя семилітньої дитини, не просто руйнує психологічну настанову читача, але й моделює парадоксальний хронотоп, у якому реальна трагедія трансформувалася у фікційно змодельовану онтологічну радість (пізнання, пошуку, відкриття тощо).

У літературі про дітей важлива з інтенційного погляду проблема представлена в цікавій композиційній моделі. Наприклад, роман Юстейна Гордера «Світ Софії» виразно адресований чотирнадцятирічному читачеві, тому розгортання сюжету і вся система побудови художнього світу призначена передусім для інтелектуальної розваги, естетичного задоволення, розвитку уяви, мислення, створення передумов вибору критеріїв оцінки та самооцінки в реальному світі. Коли Софія Амундсен отримує два загадкових конверти із двома загадковими питаннями «Хто ти?» і «Для чого ти живеш?», вона обирає найоптимальніший спосіб пошуку відповідей. Дівчинка відсторонюється від оточення, зосереджує життєвий простір в улюбленій схованці й читає тексти, що отримує поштою від невідомого відправника. Текстові фрагменти відкривають перед дитиною-підлітком значні простори в історії філософії – від античності до останніх років ХХ століття. Для читача поступово стає зрозумілим, чому саме цей вік персонажа і саме такий формат пізнання істини обрані автором – психологічний горизонт головного героя дає можливість зробити виклад максимально простим з композиційного погляду та максимально доступним із позицій адресації смислу.

На початку процесу наближення до тексту «читач, який бере до рук книгу, свідомий непорушності фундаментального правила літературної гри: перед ним світ фікції, можливої дійсності, який, однак, містить незліченну кількість знаків подібності до реального

світу» [2, с. 296]. Тому авторська модель художнього світу домінує від етапу першої рецепції до початку інтерпретації. З одного боку, «текст і читач взаємно активні ... Текст прагне нав'язати реципієнтам свою систему кодів, свою смислову структуру, а ті в процесі сприйняття не можуть не видозмінювати тексту, оскільки не виконують функції якогось механічного транслятора чи автоматичного споживача інформації, який діє лише за певним набором команд чи програм» [2, с. 209]. Тому для цілісного сприймання та подальшого розуміння інтенційних засад потрібна, доречна та виправдана авторитетна позиція саме автора. З плином сюжету будуть змінюватися позиції та ролі автора і читача, визначені смислові домінанти зазнаватимуть певних коректив, значеннєві центри можуть зміщуватися, ставати центром чи маргінесом у моделюванні художнього світу.

Для літератури про дітей характерна важлива рецептивна особливість: читач відразу намагається узгодити власне очікування від літературного твору із наявним художнім змістом. Завдяки поєднанню вимислу та реальності світ художнього твору набирає цілком реальних обрисів у свідомості читача. Варто погодитися з В.Ізером: «якщо читання усуває поділ «суб'єкт – об'єкт», що окреслює всі перцепції, то з цього випливає, що читач «потрапляє у полон» думок автора, а останні спричиняються до встановлення нових меж. Текст і читач перестають бути у конфронтації один до одного як суб'єкт і об'єкт, але натомість відбувається «поділ» самого читача... У процесі читання існують два рівні: чуже «я» і реальне «я», які ніколи не відокремлюються одне від одного [3, с. 364]». Скажімо, опиняючись у просторі фікційного світу роману Юстейна Гордера «Помаранчева дівчинка», читач свідомо простує двома паралельними сюжетними лініями: історія батька, Яна Улава, та історія його сина, Георга Рьоєда. У реальних координатах фікційного світу виклад і далі роздвоюється: історія батька завершилася із його смертю, коли синові було чотири роки, але продовжилася через читання листа, написаного батьком в очікуванні відходу з життя, п'ятнадцятирічним сином. Формальне роздвоєння рецепції вимагає значних зусиль: «у полі сприймання слід втримувати всю систему не лише описових компонентів твору, але й значеннєвих відтінків, які постійно активізують уяву та пам'ять читача. Реальне «я» читача змінюється пропорційно з

привласненню чужого досвіду – чим менше сутність тексту є відокремленою від сприймання, тим виразніше артикулюється нова психологічна сутність читача. Тобто поступово набирає значимості вже інша рецептивна субстанція відносно реального читача, котрий перегорнув першу сторінку твору. Із заглибленням у зміст відбувається зміна горизонту сподівань, а конкретний читач позбувається частини власних ілюзій і починає мислити згідно з мистецькою пропозицією, що форматується у наборі «підказок» для розуміння» [5, с.79].

У художньому світі літератури про дітей читання є не лише візуальним сприйманням написаного тексту та незвичайним нанизуванням фактів, подій, спогадів. На думку А. Компаньона, «читання постає як розгадування загадок (відповідно до Бартового «герменевтичного кола»). Використовуючи пам'ять, воно здійснює архівування прикмет.. Таке завдання запрограмоване текстом, однак текст обов'язково і перешкоджає його виконанню, позаяк в інтризі завжди існують незаповнені прогалини, невіршувані альтернативи, і стопроцентний реалізм неможливий. У кожному тексті є перешкоди, на які неодмінно наражається процес конкретизації» [4, с. 178-179]. Отож, важливим аспектом поведінки читача з таким, достатньо специфічним текстом є гармонійна трансформація очікуваного та представленого, такого, що видається самозрозумілим у пізнанні світу дитинства, і цілком нового / іншого / несподіваного / парадоксального / суперечливого смислу твору.

Читач входить у твір про дитину / дітей / дитинство відповідно до власних життєвих стереотипів, уже наявного життєвого досвіду. Знайомство з семилітньою невиліковно хворою Сесілією психологічно визначає домінанту трагізму, з чотирнадцятирічною достатньо самотньою Софією – переважання відстороненості, ізольованості, самозаглиблення у внутрішні сумніви та невисловлені питання, з п'ятнадцятирічним «чужим серед своїх» Георгом – акцентування на ворожості, несприйнятті оточення / оточенням. Однак весь розвиток сюжетної лінії, всі композиційні прийоми інтенційно спрямовані на руйнування первинного настрою з переважанням «мінус-рецепції». Останні дні земного життя Сесілія проводить у спілкуванні з новим другом, янголом Аріелем – дівчинці відкриваються глибинні істини людського

буття-існування і роман трансформує сприймання у тональність піднесеності, урочистості, «оптимістичної трагедії». Софія Амундсен у своєму сховку повільно та уважно читає про історію філософії, а її неначе самотнє дитинство поважно та осмислено перетворюється на готовність ставати дорослою. Георг Рьоед знову і знову перебирав дитячі забавки, усі речі, котрі «матеріалізували» батька у думках та спогадах, аж поки не став сам для себе іншим – зрозумів трагедію Помаранчевої дівчинки, наблизився до своєї родини, котра терпеливо (одинадцять років) чекала цього перетворення.

Реальний життєвий досвід читача продовжується у світі літературного твору. Водночас варто зважати, що довільна поведінка читача з текстом здебільшого є вдаваною, бо процес читання сам собою не вказує на те, хто у «закапелках» художнього часопростору встановлює змістові акценти або допомагає оцінити зображене. Проза Ю. Гордера дає можливість дослідити «три важливі аспекти, які формують основу взаємовідносин читача і тексту: процес антиципації та ретроспекції, послідовність розгортання тексту як життєвої події і враження, викликані подібністю текстуального та життєвого досвіду» [3, с. 362]. Рецептивна стратегія творів про дітей якраз і змодельована за названим алгоритмом: перше психологічно-емоційне «занурення» у текст деталізується і уточнюється синхронно із розгортанням художнього світу, а далі – дисиміляція особистого (= бажаного, очікуваного) та представленого літературним твором. Таким чином, проза норвезького письменника переконливо виводить поетологічну парадигму із параметрів «тексту-задоволення» у горизонти «тексту-насолоди».

О. Червінська апелює до диференційованої В. Ізером принципової межі «між теорією рецепції і так званим мистецтвом інтерпретації» і подає достатньо вичерпну характеристику кожного із цих дослідницьких концептів: «рецепція буде розумітися як специфічне відношення особливої, змінної величини (реципієнт) до величини постійної (а по суті саме так можна сформулювати основну проблему теорії рецепції), де при «продукті художньої творчості» (що об'єктивувався) як константі виникає ене число його рецептивних «відображень» (що й насправді має аналогію з коперніківською моделлю планетарної системи взаємин!). Ця

змінна величина потрапляє в поле зору у вигляді рецептивної безлічі – як типологізовані X, Y, Z, що узагальнюються лише на рівні абстрактної символіки, але аж ніяк не в реальності» [7, с. 15-16]. Достатньо розлога цитата, на нашу думку, потрібна для увиразнення особливостей окреслення рецептивно-інтерпретаційного кола в пізнанні літератури про дітей. Роль постійної величини тут виконує інтенційна настанова, значно конкретизована в тексті. Увесь набір експліцитно-імпліцитних засобів, паратекстові елементи, окремі алюзії (що передбачаються як можливо відомі або достеменно відомі у певному віці) – численні складові цілісного художнього світу виконують завдання максимального спрямування рецепції. Несподівані повороти сюжетних ліній, зокрема у творах Ю. Ордера, завжди синхронізуються із поступовими трансформаціями світовідчуття – світопереживання протагоніста. Характерним чинником для окреслення рецептивних контурів є саме «різношвидкісний» («різноміловий») виклад історії, де на рівнях безпосередньої текстової репрезентації та її рецептивного пізнання художній світ постає в неоднаковому розгортанні. Кілька нанизаних подій (драматичних, особливо напружених) супроводжуються повторюванням, кількаразовим переживанням, що можемо дефініювати як рецептивна ретардація. Водночас одна, з першого погляду, не надто виняткова ситуація зумовлює своєрідну рецептивну мозаїку, адже дає можливість багаторазово переживати – переосмислювати – аналізувати – оцінювати окремий фрагмент твору. Не варто уникати гіпотетичної можливості, що «типологізовані X, Y, Z», котрі незаперечно можуть бути узагальнені «на рівні абстрактної символіки», у реальності також надаються до значної варіативності у тлумаченні й оцінюванні. Спосіб проникнення читача в змістово-сміслову структуру тексту виявляє інтенційні засади літературного діалогу, адже засвідчує суголосність авторської ідеї й готовність читача розпізнати цю ідею.

Дослідження прози норвезького філософа, педагога, письменника, Юстейна Гордера переконливо засвідчує, що стосунки в системі читач – автор твору є «мегаперсональними, позаяк уявний адресат здобувається на проникнення у світ, необмежений консистенцією певного твору. Масив значень

діалогічно кореспондується читачеві, однак завдання самого читача – відчутти поклик автора і зреагувати на нього» [5, с.81]. Отож, погоджуємося, що «твір мистецтва – це створений автором об'єкт, який організовує потік поєднаних вражень так, що кожний потенційний реципієнт по-своєму може зрозуміти той самий твір, первинну форму, яку задумав автор... У такому значенні автор продукує закриту в собі форму, щоб її використовували і розуміли так, як він її задумав» [1, с. 526].

Таким чином, онтологія читання у дискурсі літератури про дітей становить цікавий предмет наукового вивчення – вартісний з позицій пошуку явного чи прихованого смислу (-ів) та продуктивний з погляду апробації новітніх дослідницьких методологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Еко У. Поетика відкритого твору / Умберто Еко // Слово. Знак. Дискурс : [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 525–538.
2. Зубрицька М. Номо legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
3. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольф Ізер // Слово. Знак. Дискурс: [антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької]. – Львів: Літопис, 2001. – С. 349–368.
4. Компаньон А. Демон теорії / Антуан Компаньон – М.: Изд-во Сабашниковых, 2001. – 307 с.
5. Мацевко-Бекерська Л. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть): Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спец. 10.01.06 – теорія літератури; 10.01.01 – українська література / Л. Мацевко-Бекерська. – К., 2009. – 407 с.
6. Сартр Ж.-П. Что такое литература? / Жан-Поль Сартр. – СПб.: Алетейя, 2000. – 466 с.
7. Червінська О.В., Зварич І.М., Сажина А.М. Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту : Теоретико-методологічний

погляд на сучасну практику словесної культури: Науковий посібник / О. Червінська, І. Зварич, А. Сажина. – Чернівці: Книги – XXI, 2009. – 284 с.

Р. КОХАН

ОНТОЛОГИЯ ЧТЕНИЯ: РЕЦЕПЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА ДЕТСТВА

Представлено исследование отдельных аспектов моделирования «рецептивного горизонта» в дискурсе литературы о детях. С использованием методологических подходов рецептивной эстетики изучены особенности развития художественного мира прозы Юстейна Гордера, где в фокусе репрезентации находится ребенок-подросток. Дифференцированы основные типы восприятия произведения о ребенке (детях, детстве), а также определены некоторые особенности в трансформации рецепции и интерпретации смысла романов и повестей норвежского писателя.

Ключевые слова: художественный мир, рецепция, интерпретация, читатель, интенционная идея.

R. KOKHAN

ONTOLOGY OF READING: RECEPTION OF THE FICTIONAL WORLD OF A CHILDHOOD

The research suggests certain aspects of the literary text analysis from the point of view of the main methodological approaches of the reception aesthetics that adds some new levels of the literary and artistic phenomena studies to the contemporary literary criticism context, broadens the horizons of reception, understanding and interpretation of artistic phenomena. Those peculiarities of the nature of the artistic phenomenon and the way of its addressing that format a certain way of reading in the literature about children are studied.

In the literature about children various levels of reading are distinguished, so the receptive dialogue happens according to several typical models of the psychological self-identification of a person of a reader. It is shown that the very literary text, which has all necessary preconditions for the reception first and then for interpretation, is a “product of mental activity” in the scope of the literature about children. The peculiarity of the reception process is above all caused by the fact that the result of the author’s evaluative-oriented searches

involves not the presence of an ordinary recipient but of such a person who axiomatically recognizes and accepts the suggested model of the fictional world. In this world the ontology of the search for truth / sense / basic principles etc is based on the “childhood” dominant with all necessary semantic codes and formal characteristics. A reader is ready to receive a rather simple plot, to distinguish accurate dichotomous parameters (the childhood world is mostly two-coloured – black and white – in the sense of complicated ontological categories interpretations). A subjective reader’s attitude, which also includes the didactic approach dominance, causes the receptive strategy: the beginning of the reading process is associated with the explicit omniscience and understanding of the main idea of the literary text “better that the main character” (who is usually a child). The receptive peculiarity that characterizes the literature about children is studied: a reader directly attempts to reconcile his / her own expectation from the literary text with the given literary content. Due to the combination of fiction and reality the world of the literary text obtains quite real features in the reader’s consciousness. It is proved that in the fictional world of the literature about children the reading process is not just a visual perception of the written text or an ordinary ordering of facts, events and memories. Sense- formatting involves the reader’s real life experience that is extended in the world of the literary text.

Key words: fictional world, interpretation, reader, intentional idea.

УДК 821.161.2-32.09 «1920/1930»

Світлана ЛЕНСЬКА

ЗАБУТІ ПИСЬМЕННИКИ-НОВЕЛІСТИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

У статті розглянуто трагічність особистих доль окремих митців, а також окреслено творчі здобутки репресованих у роки сталінського терору українських письменників-новелістів, які були несправедливо забуті і вилучені з вітчизняного літературного процесу. Доведено, що новелістика О. Бабія, В. Минка, Г. Михайличенка, К. Поліщука, А. Приходька, С. Стеценка, М. Трирога торкається широкого кола суспільно-історичних та морально-етичних проблем, репрезентує модерністські пошуки у царині форми й образотворення, що засвідчує європейський рівень розвитку української культури «розстріляного відродження».